

**З історії однієї суперечки.
Або дискусії про роль
хозарів в становленні
Руської держави у
висвітленні сучасної
історіографії**

Владислав Кіорсак

2016

Exported from Wikisource on 05/26/17

Хозарський каганат у середині IX ст.

З ІСТОРІЇ ОДНІЄЇ СУПЕРЕЧКИ. АБО ДИСКУСІЇ ПРО РОЛЬ

ХОЗАРІВ В СТАНОВЛЕННІ РУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У ВИСВІТЛЕННІ

СУЧАСНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Кіорсак Владислав Борисович

Хозарський чинник у формуванні Києворуської держави завжди викликав численні дискусії серед дослідників. Хоч вплив південно–східного сусіда ніхто не заперечував, проте

ступінь впливу Хозарського каганату на державотворчі процеси активно обговорюється й сьогодні. В статті проаналізовано основні здобутки сучасної історіографії у вивченні «хозарського питання», розглянуто ключові тенденції у цьому напрямку.

Ключові слова: Хозарський каганат, Хозарсько–Єврейські документи, походження Русі, О. Прицак, П. Толочко.

У 1982 р. видавництво Корнельського університету опублікувало колективну працю двох гарвардських вчених – Омеляна Прицака та Нормана Голба «Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century», в якій було опубліковано два унікальних джерела до вивчення історії Русі «текст Шехтера» і «Київський лист». Окрім публікації цих документів книга містить і цінні зауваження стосовно державотворчих процесів всередині руської держави в перші століття її існування. Зокрема, велика частина зауваг була здійснена Омеляном Прицаком, який крізь призму цих двох джерел та оперуючи Повістю минулих літ намагається відтворити певні концептуальні особливості історії Русі.

Так, автор доходить висновку, що Київ виникає в 830–х роках як хозарський центр після руйнування франками Аварського каганату. Київ, як засновник династії, був приналежний до одного з хозарських родових кланів. При цьому на основі східних джерел автор доходить висновку, що Київ був завойований не Олегом, як це традиційно трактує Повість минулих літ, а Ігорем – правителем руського

каганату, центр якого знаходився в районі Ростова.

Олег, будучи правителем протодержавного утворення на півночі Русі поступово просувався на південь, захопивши землі словен, з центром у Новгороді, а згодом захопив Ростовську землю. На думку дослідника «Київський лист» можна датувати 930–ми роками, тобто «хозарським періодом» Києва незадовго до захоплення міста Ігорем [1]с. 96]. Персону Олега О. Прицак трактує як Хлгу з Кембриджського документа, який загинув у першій половині X ст. в результаті невдалого походу на Візантію.

Незважаючи на те, що це видання йшло в розрізі з традиційними постулатами тодішньої радянської історіографії, майже ніхто із східноєвропейських дослідників не відредагував на нього. Виключення становлять хіба праці Анатолія Новосельцева, який у 1990 р. опублікував працю «Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа» в якій часто посилався на згадану працю. Автор відмічає, що спостереження Нормана Голба є доволі цінними, в той час, як судження О. Прицака часто необгрунтовані джерельними даними. Засуджує дослідник і О. Прицака за те, що той перебільшує роль хозарів у формуванні Руської держави, зокрема він заперечує теорію хозарського заснування Києва [2]с. 62].

Омельян Йосипович Прицак (1919–2006)

Іншим радянським дослідникам ця праця залишилась невідомою, попри те, що ні Київський лист, ні Кембріджський документ не були перекладені російською, та не публікувались у вітчизняних виданнях [3], с. 195—196].

Активне обговорення праці відбулось серед американських та західноєвропейських істориків. Одразу після видання книги було опубліковано низку рецензій, в яких критикувалось різні аспекти роботи, однак більшість з них не заперечували тезу О. Прицака про заснування Києва хозарами у 830– х рр [4], с. 144–146, [5], с. 474–486]. Цей факт пояснюється очевидно тим, що рецензентами переважно були американські фахівці–гебраїсти, які не займались

спеціальним вивченням історії Руської держави.

Активне обговорення книги в колах східноєвропейських істориків почалось після перекладу праці російською мовою в 1997 р., за редакцією Володимира Петрухіна. Після цього матеріали дослідження починають використовувати у своїй дослідженні східноєвропейські історики, фахівці з ранньосередньовічної історії Русі, публікуються перші рецензії.

Однією з найвідоміших була рецензія українського археолога, академіка НАН України Петра Толочка, який виступив неформальним антиподом О. Прицака. В 2004 р. була опублікована стаття *«К вопросу об хазаро– иудейском происхождении Киева»*, в якій П. Толочко зазначав, що висновки О. Прицака виходять далеко за межі джерелознавчих можливостей Київського листа, оскільки дане джерело немає жодних прямих вказівок на те, що ці терени, включно з Києвом були підпорядковані хозарам. Навпаки, воно свідчить про те, що в Києві перебувала лише хозарська громада, згадувана в Повісті минулих літ.

Іншого ж відношення хозари до полян не мали, окрім того, що приблизно з VIII ст. поляни опиняються залежності від хозарської держави, зобов'язуючись платити данину, на думку дослідника це ще один аргумент до того, що поляни не могли бути хозарами, оскільки платили їм данину [16], с. 99–101].

Заперечує П. Толочко і тезу про заснування Києва хозарами,

зазначаючи, що автор часто сам плутається у свої твердженнях, та оперує ненадійними матеріалами археології та топографії. На його думку Київ виникає як типове слов'янське поселення і продовжувати суперечки про його етнічну приналежність просто немає сенсу [17, с. 101–107].

Поляни сплачують данину хозарам. Мініатюра з Радзивілівського літопису (XV ст.)

Однак дискусії на цьому не припинились. Схожої з О. Пріцаком думки дотримувався Костянтин Цукерман, який локалізує руський каганат на півночі Росії, з центром у Ладозі. Автор обмежує період існування каганату вузькими хронологічними рамками (830–870 рр.) після чого він зникає. Причиною того на думку дослідника була громадянська війна і лише прихід Рюрика поклав початок формування централізованої руської держави. Встановлення влади Рюрика автор датує 870–ми роками, зазначаючи при цьому, що Нестор помилився в датуванні.

Цю думку автор виводить з того, що всі джерела, які згадують русів в ранні періоди відносяться виключно до

Руського каганату, а не до руської держави. При цьому К. Цукерман заперечує тезу про те, що титул кагана був наданий русичам через династичні зв'язки, а також заперечує той факт, що право носити цей титул мали лише представники клану Ашина. Некоректно на думку дослідника говорити і про васальні відносини між Руським і Хазарським каганатом [18], с. 77–79]. Інша територія на південь від Руського каганату знаходилась під владою Хозар [19], с. 85].

До дискусії приєдналися й інші дослідники. Так, Леонтій Войтович підтримав П. Толочка, зазначаючи при цьому, що в першій половині IX ст. Хазарський каганат був охоплений численними громадянськими війнами тому ніяк не міг бути зацікавлений у розширенні своєї сфери впливу. Важливим тут є те, що Л. Войтович виходить за межі виключно хозарсько-слов'янських відносин враховуючи не менш важливий скандинавський компонент [110], с. 26–30].

Оскільки поява скандинавів на Дніпровському шляху датується першою половиною IX ст. Саме шведські вікінги, з якими історик пов'язує літописного князя Діра, допомогли позбутись слов'янам залежності від хозар. Саме тому правитель цього нового політичного об'єднання взяв титул кагана, який згадується в Бертинських аналах 839 р., для того, щоб протиставити себе східним сусідам [111], с. 109–115; [12], с. 70–95].

Схожої думки дотримується і Володимир Петрухін, який зазначав, що хозари та скандинави були важливим чинником для самоідентифікації слов'янського населення, оскільки

воно викристалізовувалось саме в результаті цих суперечливих відносин [113], с. 115]. Стосовно тези О. Прицака про ототожнення Хлгу з Кембриджського документа з літописним Олегом, дослідник зазначає, що це ім'я було доволі поширеним серед скандинавів на Русі. Навіть попри те, що хронологія Повісті временних літ (ПВЛ) є відносною, автор критикує О. Прицака за те, що той не втримавшись перед спокусою збігу імен в джерелах змінює хронологічні рамки правління літописного Олега та Ігоря. Дослідник вважає, що насправді таке співпадіння імен ще нічого не означає, оскільки джерельно зафіксована наявність кількох протодержавних утворень на території Східної Європи, тому інформація яку ми отримуємо часто може бути однобокою, локальною і некоректно її сприймати крізь призму класичних уявлень про Руську державу, особливо на початках її існування, як централізовану державу [114], с. 90–98].

Висновки. Враховуючи дані сучасної історичної науки та матеріали археології працю О. Прицака та Н. Голба не можна сприймати без скепсису, більшість сучасних дослідників дотримується поглядів П. Толочка, який оперує широкою базою писемних джерел та археологічними матеріалами. Однак і його дослідження не можна сприймати беззаперечно, оскільки спростування «хозарської теорії» генези руської держави ще не вирішує всіх дискусійних питань, яких залишається надзвичайно багато. Висновки П. Толочка засновані великою мірою на ПВЛ, яка є досить сумнівним джерелом в плані вивчення початкового етапу Руської держави. Бачення первісної Русі, як конгломерату виключно слов'янських племен, також не може повністю задовольнити

сучасну історичну науку, оскільки воно відображає історичні процеси відірваними від загального історичного контексту, не враховуючи інші етнічні та політичні чинники, тому мусить бути доповненим сучасними здобутками історичної науки.

ПРИМІТКИ

1. ↑ Голб Н., Прицак О. Хазарско– иудейские документы X в./ Научная редакция, послесловие и комментарии В. Петрухина. – Москва–Иерусалим, 1997. – 240 с.
2. ↑ Новосельцев А. Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа / Анатолий Новосельцев. – Москва, 1990. – 264 с.
3. ↑ Голб Н., Прицак О. Хазарско– иудейские документы X в./ Научная редакция, послесловие и комментарии В. Петрухина. – Москва–Иерусалим, 1997. – 240 с.
4. ↑ Gil M. Review of Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century by Norman Golb, Omeljan Pritsak / Moshe Gil // Journal of Near Eastern Studies. – Vol. 46, No. 2. – 1987. – P. 144– 15
5. ↑ Peter B. Golden. Review: A New Discovery: Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century / Peter B. Golden // Harvard Ukrainian Studies. – Vol. 8, No. ¾. – 1984. – P. 474– 486.
6. ↑ Толочко П.П. К вопросу об хазаро–иудейском происхождении Киева // Хазарский альманах / Петр Толочко. – Киев– Харьков–Москва, 2004. – Т 2. – С. 99– 109.
7. ↑ Толочко П.П. К вопросу об хазаро–иудейском происхождении Киева // Хазарский альманах / Петр Толочко. – Киев– Харьков–Москва, 2004. – Т 2. – С. 99–

109.

8. ↑ Цукерман К. Два етапа формування Древнерусского государства / Константи Цукерман. // Археологія. – 2003. – №1. – С. 76–100.
9. ↑ Цукерман К. Два етапа формування Древнерусского государства / Константи Цукерман. // Археологія. – 2003. – №1. – С. 76–100.
10. ↑ Войтович Л. Київський каганат? До полеміки П. Толочка з О. Прицаком / Леонтій Войтович // Хазарский Альманах. – 2005. – №4. – С. 109–117.
11. ↑ Войтович Л. Київський каганат? До полеміки П. Толочка з О. Прицаком / Леонтій Войтович // Хазарский Альманах. – 2005. – №4. – С. 109–117.
12. ↑ Войтович Л. Чи володіла Хозарія Середнім Подніпров'ям у 839– 860 рр. / Леонтій Войтович // Хазарский Альманах. – 2013. – №2. – С. 70–95.
13. ↑ Новосельцев А. Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа / Анатолий Новосельцев. – Москва, 1990. – 264 с.
14. ↑ Петрухин В. Начало этнокультурной истории Руси. IX–XI вв / Владимир Петрухин. – Москва, 1995. – 317 с.

Владислав Киорсак
ИСТОРИЯ ОДНОГО СПОРА. ДИСКУССИИ О
РОЛИ ХАЗАР В

ПРОЦЕССЕ СТАНОВЛЕНИЯ РУССКОГО
ГОСУДАРСТВА В

ОСВЕЩЕНИИ СОВРЕМЕННОЙ

ИСТОРИОГРАФИИ.

Хазарский фактор в вопросе формирования Киеворусского государства всегда вызывал множество дискуссий среди исследователей, влияние этого южно–восточного соседа никто не оспаривал, однако мера влияния Хазарского каганата на государственные процессы активно обсуждается и сейчас. В данной статье проанализировано основные достижения современной историографии в изучении «хазарского вопроса», рассмотрено ключевые тенденции в этом направлении.

Ключевые слова: *Хазарский каганат, Хазарско–еврейские документы, Происхождение Руси, О. Прицак, П. Толочко.*

Vladyslav Kiorsak

HISTORY OF ONE DISPUTE. DISCUSSION ABOUT KHAZARS

ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE EARLY RUSS' STATE IN

CONTEMPORARY HISTORIOGRAPHY.

In contemporary post–soviet historiography «Khazarian problem» is very important and causes numerous discussions. In this article we considered main historical concepts about initial Russian state. The researchers have a task for rethinking about the present questions based on critical source and evolvement of the modern

world historiography.

Key words: *Khazar Khaganate, Khazarian Hebrew Documents, Origin of Rus', O. Pritsak, P. Tolochko.*

About this digital edition

This e-book comes from the online library [Wikisource](#)^[1]. This multilingual digital library, built by volunteers, is committed to developing a free accessible collection of publications of every kind: novels, poems, magazines, letters...

We distribute our books for free, starting from works not copyrighted or published under a free license. You are free to use our e-books for any purpose (including commercial exploitation), under the terms of the [Creative Commons Attribution-ShareAlike 3.0 Unported](#)^[2] license or, at your choice, those of the [GNU FDL](#)^[3].

Wikisource is constantly looking for new members. During the realization of this book, it's possible that we made some errors. You can report them at [this page](#)^[4].

The following users contributed to this book:

- Arxivist

-
1. [↑](http://wikisource.org) <http://wikisource.org>
 2. [↑](http://www.creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0) <http://www.creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0>
 3. [↑](http://www.gnu.org/copyleft/fdl.html) <http://www.gnu.org/copyleft/fdl.html>
 4. [↑](http://wikisource.org/wiki/Wikisource:Scriptorium) <http://wikisource.org/wiki/Wikisource:Scriptorium>

